

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 331 : 338.2

DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2021-6.3>

Богущ Л.Г.

кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник
відділу досліджень ризиків у сфері зайнятості населення,
Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи
Національної академії наук України

**СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ПРАЦЮЮЧИХ В УМОВАХ ПАНДЕМІЧНИХ ОБМЕЖЕНЬ:
ПОРІВНЯННЯ ДОСВІДУ**

У статті наведено практику України у сфері соціального захисту працюючих і зайнятості в умовах пандемічних обмежень та реалізації масштабних протиепідемічних програм, що аналізується в контексті своєчасності, комплексності, послідовності відповідних заходів порівняно з досвідом інших країн світу. Визначено проблеми та пріоритети узгодження, підвищення ефективності державної політики соціально-економічного розвитку в напрямі стимулювання кризостійкості та конкурентоспроможності вітчизняного господарства, підтримання суспільно прийнятого рівня життя та національної безпеки. Порівняння досвіду соціального захисту працюючих в умовах пандемії COVID-19 в Україні та низці країн світу засвідчило: достатню системність застосованих вітчизняних обмежувальних і превентивних заходів; спільні риси їх потужного негативного впливу на результати і перспективи господарювання, наповнення бюджетів усіх рівнів, виконання гарантованих програм соціального забезпечення загалом, що гостро відчуватиметься у найближчий посткризовий період.

Ключові слова: сфера зайнятості, ринок праці, робоча сила, державна соціально-економічна політика, протиепідемічні заходи.

**WORKERS' SOCIAL PROTECTION IN PANDEMIC RESTRICTIONS' CONDITIONS:
COMPARISON OF EXPERIENCE**

Bogush Larysa

Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine

The article examines the Ukraine's practice in the field of workers' and employment' social protection in the conditions of pandemic restrictions and large-scale anti-epidemic programs' implementation, which is analyzed in the context of timeliness, complexity, consistency of relevant measures in comparison to other countries' experience; problems and priorities for coordination, improving the effectiveness of socio-economic development' state policy in the direction of stimulating the national economy' crisis resilience and competitiveness, maintaining a socially acceptable standards of living and national security are identified. A comparison of the experience of workers' social protection in the COVID-19 pandemic' conditions in Ukraine and a range of countries around the world showed: the sufficient systematization of applied national restrictive and preventive measures; common features of their powerful negative impact on the results and prospects of management, all budgets' fulfillment, implementation of guaranteed social protection programs as a whole, which will be felt acutely in the near post-crisis period. The burden power of workers' social protection systems on the economy' financial savings and reserves, the public debt' growth caused by the implementation of thematic compensation programs for employers, employees and the self-employed, is more acute in developing countries (including Ukraine) – with the state budget deficits, unsatisfactory economy' diversification and relatively worse gross domestic product' indicators, weaker positions in foreign markets in addition to significant external borrowings. The world and national current experience of the large-scale anti-epidemic measures envisages its projection on probable emergencies of a similar level in the future. This situation highlights the needs of Ukraine, its state policy and strategies for sustaining and ensuring the socio-economic development' security in better substantiation of priorities, guidelines, mechanisms, instruments for balanced socio-economic progress (in particular, in the framework of developing, coordinating, rising the strategies' effectiveness for economy' development, its specialization in the international labor division, reproduction and implementation of human and labor potential).

Keywords: employment sphere, labor market, labor force, state socio-economic policy, anti-epidemic measures.

Постановка проблеми. Успішність економічного розвитку (у т. ч. капіталізація його результатів у параметрах сталості, солідарності та прогресу макросоціальної системи – держави і соціуму в межах окремої країни) залежить від якості урахування, балансу-

вання, регулювання специфічних локальних, макро-регіональних і глобальних вимог, чинників та потреб ресурсного (кадрового, матеріально-технічного, технологічного, фінансового та інвестиційного) забезпечення пріоритетів та орієнтирів, їх мотивації у світо-

гляді, економічній культурі, професійній діяльності населення.

Ці критерії ефективності економічного розвитку дедалі актуалізуються в умовах специфічної проблематики сьогодення, що потребує активного державного втручання та пов'язано зі збереженням й якістю використання національного трудових ресурсного потенціалу в умовах глобальної епідемічної загрози. Обмеження та потреби, спричинені масштабними протиепідемічними заходами, кардинально коригують звичні практики, очікування, результати господарювання на мікро-, мезо- й макрорівні організації функціональних і територіальних спільнот.

Оцінка готовності економіки та соціуму України до протидії загальноцивілізаційній загрозі з ознаками стихійного явища (пандемії) та потужним антропогенним складником, зумовленим значною глобалізацією сфер і практик господарювання та споживання, ринків праці, логістики, транзиту міграційних потоків (робочої сили, туристичних), потребує порівняння відповідного вітчизняного та іноземного досвіду, спрямованого на дослідження комплексності, обґрунтованості, ефективності, загроз і ризиків реалізації протиепідемічних заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постає перед державою виклики та заходи щодо регулювання спектру вимушених негативних проявів, тенденцій і нагальних проблем соціально-економічного розвитку в умовах пандемії COVID-19 (зокрема, пом'якшення їх мультипликованих впливів на рівень соціального захисту, доходів і життя найманих працівників та самозайнятих) уже другий рік поспіль широко висвітлюються у фахових працях і ЗМІ. У контексті тематики цієї статті особливу цікавість, насамперед, становлять публікації, де:

– вивчається світовий досвід державного і корпоративного регулювання сфер зайнятості та ринків праці в країнах світу (зокрема, у контексті забезпечення балансу інтересів держави, роботодавців і працівників); досліджуються перспективи його адаптації в Україні в умовах потужної епідемічної загрози та у посткризовий період (Л. Водянка, Л. Зверева, О. Калмиков, О. Радчук, І. Тодоріко, С. Тодорюк) [1–4];

– аналізуються нагальні проблеми і підходи до регулювання сфери зайнятості та ринку праці України порівняно з практикою країн світу; обґрунтовується доцільність запровадження відповідних заходів, які стосуються диверсифікації національної економіки (у т. ч. за рахунок підтримки й розвитку спектру ланок критичної інфраструктури, реального сектору, інноваційних видів економічної діяльності у сфері послуг, затребуваних приватними і корпоративними споживачами), поліпшення рівня життя і соціального захисту зайнятих (зокрема, за рахунок гарантування суспільно гідного рівня оплати праці, забезпечення прийнятної якості трудового і позатрудового життя, оптимізації механізмів компенсації працівникам і суб'єктам господарювання вимушених втрат зарплати і доходів) (Ю. Горбань, С. Кулицький, В. Скаршевський, І. Рибінська) [5–8].

Постановка завдання. Актуальною залишається подальша оцінка вітчизняної практики соціального захисту працюючих і сфери зайнятості в умовах пандемічних обмежень та масштабних протиепідеміч-

них програм у контексті своєчасності, комплексності, послідовності відповідних заходів порівняно з досвідом інших країн світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження досвіду – проблем, недоліків, здобутків – регулювання сфери зайнятості низки країн світу (зокрема, щодо державної підтримки підприємців, найманих працівників, самозайнятих) на тлі пандемії COVID-19, що спричинила численні виклики їх національній безпеці та конкурентоспроможності на світових ринках товарів і послуг, засвідчує дещо вище зосередження на заходах щодо фізичного збереження робочої сили та підтримки суб'єктів господарювання передусім за зверненням роботодавців (часто – з обов'язковою умовою надання певних доказів стосовно недоотримання вигоди і збитків) (табл. 1). Найбільш поширеними стали заходи з: переведення штату і контрактних працівників на дистанційну роботу; розвитку онлайн-пропозиції товарів і послуг; реалізації прав на більш-менш тривалі оплачувані й неоплачувані відпустки для зайнятих; часткової компенсації найманим працівникам і самозайнятим втрат доходів через служби зайнятості; участі в програмах державної допомоги роботодавцям із метою збереження робочих місць. Водночас регіональні особливості задоволення попиту національних ринків праці в робочій силі зумовлювали ініціативи підприємців щодо розширення пропозиції вакансій у ланках, критичних для підтримання гідного рівня життя та боротьби з епідемічними загрозами.

Негативні наслідки масштабних протиепідемічних обмежень (як безпосереднього чинника погіршення стану національних економік і систем соціального захисту працюючих унаслідок зростання державних боргів у зв'язку з реалізацією тематичних компенсаційних програм) потенціуються збитками суб'єктів господарювання і бюджетів усіх рівнів від зниження попиту на внутрішніх і зовнішніх ринках товарів і послуг. Ці обставини вже значною мірою шкодять і найпотужнішим економікам світу (зокрема, США) [9; 10], не кажучи про країни, що розвиваються.

Від початку запровадження в Україні масштабних протиепідемічних заходів (карантину в режимі надзвичайної ситуації, у т. ч. у формі локдауну, обмежень на соціальні взаємодії та пересування тощо) було вжито низку нагальних дій щодо: регулювання організації трудового процесу в галузях економіки; пом'якшення втрат доходів для найманих працівників, самозайнятих, середнього і великого бізнесу; запобігання різким коливанням рівня сплати ЄСВ та наповнення Пенсійного фонду внаслідок вимушених простоїв, тимчасової незайнятості, безробіття; збереження кадрового потенціалу та підвищення рівня оплати праці у спектрі ланок суспільної охорони здоров'я; стимулювання економічної активності осіб, які втратили роботу, у т. ч. з числа транскордонних трудових мігрантів, що повернулися на батьківщину через аналогічні карантинні обмеження в інших країнах світу.

Серед дій із пом'якшення негативного впливу карантинних заходів на рівень зайнятості та трудових доходів працюючих передусім слід відзначити:

– подальше унормування засад організації робочого тижня, позмінної роботи і скороченого робочого часу працівників, надання їх різним категоріям відпус-

Таблиця 1

Основні заходи з державної підтримки економіки та сфери зайнятості країн світу в умовах пандемії COVID-19

Країна 1	Основні державні заходи з підтримки*, що мають національну специфіку 2
Польща	<p>Роботодавці: право в односторонньому порядку змінювати систему/графік роботи, встановлювати понаднормову роботу в обсязі, необхідному для забезпечення безперервної діяльності суб'єкта господарювання.</p> <p>Працівники: право на отримання терміном до 3 міс. допомоги (в обсязі до 50% загальної винагороди) на оплату праці штатних працівників та осіб, зайнятих на умовах цивільно-правових договорів, які працюють на мікро-, малих та середніх підприємствах.</p>
Чехія	<p>Роботодавці: програма «Антивірус», у рамках якої розмір допомоги на виплату зарплати працівникам варіює від 60% (підстава – зниження попиту на продукцію суб'єкта господарювання) до 100% (підстава – неможливість функціонування через карантинні обмеження і заборони уряду).</p> <p>Працівники: допомога по безробіттю через звернення до служби зайнятості.</p>
Сербія	<p>Роботодавці: відтермінування сплати податків із заробітної плати (на період до 3-х міс.); видача позик для малого і середнього бізнесу під низькі відсотки.</p> <p>Працівники: виплата допомоги громадянам, які втратили роботу, та соціально незахищеним верствам населення (додатково кожному громадянину до 100 євро).</p>
Болгарія	<p>Роботодавці: програма «Міра 60/40» для підтримки роботодавців в окремих галузях (роздрібній торгівлі, готельно-ресторанному господарстві, розважальній індустрії, туризмі тощо), у рамках якої держава на строк до 3 міс. компенсує 60% суми витрат на соціальне забезпечення і соціальні внески, що сплачуються роботодавцями за працівників (участь у програмі беруть суб'єкти господарювання, які були змушені повністю або частково зупинити діяльність через надзвичайне становище, ввели часткову зайнятість, зазнали зменшення доходу від продажів на 20% і більше; у разі припинення з боку роботодавця трудових відносин із працівником або несплати решти 40% внесків допомога має бути повернута державі).</p> <p>Право в односторонньому порядку без згоди працівників: вводити на строк до 3-х міс. неповний робочий час; надавати до 10 днів оплачуваної щорічної відпустки.</p> <p>Працівники: допомога по безробіттю через звернення до служби зайнятості.</p>
Румунія	<p>Роботодавці: виділення урядом безвідсоткових гарантованих державою позик на розвиток малого і середнього бізнесу.</p> <p>Працівники: допомога по безробіттю через звернення до служби зайнятості; виділення урядом коштів на будівництво інфраструктурних об'єктів (зокрема, доріг) із метою залучення вивільнених громадян.</p>
Велика Британія	<p>Роботодавці: започатковане з 01.03.2020 призначення допомоги за простій бізнесу, недоотримання/неотримання доходу, що спричиняють невідплати працівникам (право на участь у схемі компенсації до 80% валових витрат на утримання зайнятих, які не працюють, в обсязі не більше 2500 фунтів на 1 особу на місяць за наявності відповідного рішення правління суб'єкта господарювання та за умови відсутності діяльності з розподілу дивідендів).</p> <p>Працівники: зазначена компенсація роботодавцям до 80% валових витрат на утримання штату у вимушеному простій як схема збереження робочих місць, що поширюється на найманих працівників, які: перебували у трудових відносинах із роботодавцем на день запровадження карантину; були звільнені з/або після 28.02.2020, але були прийняті назад.</p> <p>При цьому працівник, який працює більше ніж в одного роботодавця, може бути у вимушеній відпустці за кожним із місць роботи та відповідно отримувати допомогу за кожним із них.</p>
Франція	<p>Роботодавці: виплата працівникам надбавок і доплат до зарплати (до 50% її обсягу) в ланках, значущих для функціонування соціуму та підтримання чинних критеріїв безпеки в умовах пандемії (передусім, в суспільній охороні здоров'я (особливо для середнього, молодшого медичного персоналу) та громадській безпеці).</p> <p>Працівники: компенсація тимчасово безробітним до 85% втраченого заробітку (у період поширення першої хвилі пандемії їх контингент сягав третини громадян).</p>
Італія	<p>Роботодавці: спрощення доступу до підтримки для суб'єктів господарювання у найбільш постраждалих ланках (виробничих, транспортних, добувних) порівняно з іншими ланками, в яких відбулося вимушене скорочення або зупинення діяльності. Механізм підтримки: роботодавці у зазначених галузях можуть подати заявку впродовж 4 міс. після призупинення або скорочення виробництва без обов'язкового доведення факту настання істотних фінансових труднощів; допомога призначається ретроспективно (зокрема, в період з 23.02 до серпня 2020 р. впродовж 9 тижнів); із коштів державних фондів відшкодовується до 80% загальної винагороди працівника, яку мали виплатити за години, невідпрацьовані через пандемію).</p> <p>Працівники: з 17.03.2020 діяла 60-денна заборона на будь-яке індивідуальне або колективне звільнення; були введені вимоги щодо призупинення на 60-денний термін будь-яких процедур масового вивільнення, розпочатих після 23.02.2020.</p> <p>Значне підвищення рівня оплати праці в ланках, критичних для національної безпеки, де неможливо організувати роботу онлайн (зокрема, зарплата зайнятих офлайн у сільському господарстві збільшилася до 50%).</p>
США	<p>Роботодавці: функціонування цільових податкових пільг та послаблень механізмів кредитування бізнесу; пряма підтримка роботодавців у збереженні робочих місць із боку Федерального уряду не передбачалася. Компанії та підприємці, які не звільняли персонал під час карантину, можуть у загальному порядку претендувати на додаткові преференції в отриманні кредитних коштів або зниження відсоткових ставок.</p> <p>Працівники: виплата допомоги по безробіттю за координацією Міністерства праці для 20 млн осіб (на травень 2020 р. очікувалося зростання цього контингенту до 37 млн); зростання обсягу виплати по безробіттю станом на кінець квітня 2020 р. з 1,5 тис до 4 тис дол. на місяць у середньому, тобто приріст допомоги по безробіттю на тиждень на додаткові 600 дол. до 978 дол., реалізований до кінця липня 2020 р. із загальної суми понад 3 трлн дол. у рамках антикризових заходів (для порівняння: на початок пандемії половина тих, хто зараз має право на підвищену допомогу, заробляти менше, або 957 дол. на тиждень).</p> <p>Сприяння поширенню практики надання неоплачуваних відпусток із метою збереження робочих місць (за даними Bloomberg, це причина майже 80% сукупного приросту безробіття).</p>

Продовження Таблиці 1

1	2
	<p>Започаткування низки програм соціального страхування для працівників, які через пандемію втратили роботу або стали частково безробітними, з можливістю компенсації до 100% утраченого заробітку.</p> <p>Заборона в низці штатів і міст на виселення під час карантину неплатників квартирної плати з орендованих житлових приміщень.</p> <p>Підвищення оплати праці в ланках, критичних для підтримання національної безпеки в умовах пандемії (зокрема, більше ніж на 50% для середнього медичного персоналу, до 20% – для фармацевтів, лікарів-інфекціоністів, кур'єрів із доставки замовлень, продавців, касирів). Зростання пропозиції вакансій у таких ланках (у т. ч. для прибиральників – на 75%; у сільському господарстві (через закриття кордонів, зменшення контингенту трудових мігрантів) – більше ніж на 50%; для кур'єрів онлайн-торгівлі (компанія Amazon, наприклад, збільшила кількість таких вакансій на 100 тис)).</p>
Канада	<p>Роботодавці: програма Emergency Wage Subsidy, яка 27.04.2020 розпочала приймати заяви на отримання субсидії від роботодавців комерційного сектору, некомерційних організацій, зареєстрованих благодійних організацій (за винятком державних органів, муніципальних корпорацій, державних закладів освіти, лікарень) за умови підтверженої втрати роботодавцем доходів принаймні на 15% у березні 2020 р. та на 30% і більше надалі.</p> <p>Субсидія: призначається ретроактивно, (зокрема, в період з 15.03. до 06.06.2020) та може поєднуватися зі 100% відшкодування низки страхових внесків, сплачених роботодавцем за працівників, які перебувають в оплачуваній відпустці; не поширюється на працівників, які були без винагороди впродовж 14 або більше днів поспіль; компенсує до 75% докризової зарплати існуючих та нових працівників.</p> <p>Працівники: надання працівнику статусу такого, що перебуває в оплачуваній відпустці протягом тижня, за умови отримання у цьому періоді винагороди від роботодавця без виконання жодної роботи.</p>

Джерело: складено автором за [1–4]

ток (оплачуваних та за власний рахунок); пожвавлений розвиток підходів до регулювання дистанційної роботи працівників (у т. ч. онлайн) як форми організації трудового процесу, чітко унормованої у вітчизняному законодавстві лише у квітні 2020 р. під тиском протиепідемічних обмежень;

- удосконалення методик і практики реєстрації безробітних та виплат допомоги з безробіття (зокрема, часткового як наслідку карантинних обмежень), а також наповнення фондів обов'язкового соціального страхування та Пенсійного фонду за рахунок підвищення рівня сплати ЄСВ фізичними особами – підприємцями та самозайнятими; підвищення мінімальних обсягів виплат із безробіття, у т. ч. часткового;

- збереження права на житло та користування житлово-комунальними послугами у разі проблем з їх оплатою через нестачу доходів;

- започаткування низки програм компенсації суб'єктам господарювання утрат від примусового закриття, вимушених простоїв, обмежень у регламентах функціонування завдяки: наданню роботодавцям, які в період протиепідемічних заходів вимушено зупинили діяльність, державних компенсацій для виплати за відповідний період зарплат працівникам; компенсації визначеного урядом обсягу коштів за втрату доходів у разі підтвердження певних сфер економічної діяльності суб'єктів господарювання (передусім у сервісних ланках) та благонадійності у виконанні зобов'язань зі сплати ЄСВ у докарантинний період обумовленої тривалості; виділення урядом цільових ресурсів для надання підприємцям, які не працювали під час карантину, дешевих банківських кредитів, полегшення їм доступу до кредитних ресурсів із порівняно нижчими ставками; стимулюванню імунізованих категорій населення до використання фінансового бонусу, обіцяного за проходження двох процедур вакцинації від коронавірусу, на послуги за затвердженим переліком.

Згідно з рішеннями уряду та ухваленими Верховною Радою тематичними антикризовими законами:

- карантин було визнано підставою для: переведення працівників на роботу вдома (у віддаленому

режимі); звільнення підприємців від сплати ЄСВ терміном на два місяці від початку заходів соціального дистанціювання; реалізації обґрунтованих ініціатив органів влади, організацій, підприємств, закладів щодо зміни графіків і процедур прийому та обслуговування фізичних і юридичних осіб; продовження термінів дії договорів оренди суб'єктами господарювання державного та комунального майна, які закінчуються у період карантину, до кінця обмежувальних заходів, а також впродовж одного місяця зі дня їх завершення (при цьому суб'єкти господарювання, діяльність яких була заборонена у період карантину, не повинні сплачувати орендну плату за договорами оренди державного чи комунального майна);

- на час карантину за працівниками (як держслужбовцями, так і зайнятими у приватному секторі) зберігаються трудові права і оплата праці, звільняти їх не рекомендується (проте фактично і не забороняється). Кабмін рекомендував державним органам, органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам і організаціям усіх форм власності та державним банкам на час карантину: не звільняти співробітників, що працюють удома, а також тих працівників, які пішли у відпустку за свій рахунок; утриматися від застосування звільнень громадян, передбачених пунктами 1, 3, 4 ст. 40 Кодексу законів про працю, що регламентують реорганізацію, ліквідацію, а також прогул, тобто підстави, які об'єктивно можуть виникнути у зв'язку з обставинами карантину і надзвичайної ситуації;

- продовжувалось удосконалення механізмів соціального захисту спектру категорій безробітних, серед іншого, були оновлені правила реєстрації безробітних та призначення допомоги з безробіття (зокрема, з часткового безробіття для тимчасово непрацюючих). Особам, яких скоротили з роботи через карантин, має виплачуватися державна допомога. Водночас була спрощена і сама процедура отримання допомоги з безробіття на період карантину (реєстрація безробітних має проводитися з першого дня після подання відповідної заяви до Центру зайнятості; з першого дня реєстрації так само має здійснюватися і призначення виплати);

– особам, які втратили роботу через карантин, було надане право на отримання субсидій на комунальні послуги;

– підтриманню рівня та якості життя працівників, які втратили трудові доходи внаслідок звільнення або вимушених простоїв, а також членів їх сімей, сприяють заборони в період дії карантину або обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби, та протягом 30 днів зі дня їх відміни: примусового виселення з житла та примусового стягнення житла, що належить громадянам на праві приватної власності, під час виконання рішень судів щодо стягнення заборгованості за послуги ЖКГ; примусового виселення за несвоєчасну оплату цих послуг із жилих приміщень у будинках державного, громадського, соціального житлового фонду; припинення/зупинення надання житлово-комунальних послуг у разі їх несплати або неповної оплати.

Результати економічної діяльності, у т. ч. обсяги збитків ланок економіки та окремих підприємств України в умовах введення обмежувальних заходів із подолання пандемії коронавірусу (як національного рівня, так і в глобальному масштабі), серед іншого, пов'язаних із соціальним дистанціюванням працівників, заборонаю на низку безпосередніх контактів персоналу зі споживачами товарів і послуг, різким скороченням можливостей, а отже, попиту на послуги пасажирського транзиту, іншу продукцію з підвищення комфорту життєдіяльності, проведення й урізноманітнення дозвілля на внутрішньому і зовнішніх ринках, безпосередньо залежать від масштабів та напрямів залучення суб'єктів господарювання до забезпечення цілісності держави та суспільної стабільності, наповнення бюджету (у першу чергу фінансування захищених статей видатків та заходів із підтримання національної безпеки).

Отже, ключовими чинниками ефективної економічної діяльності підприємств, збереження та нарощування трудових доходів працюючих в умовах карантину в Україні стали:

– рівень їх експорторієнтованості в разі спеціалізації на виробництві стало затребуваної на зовнішніх ринках сировини і напівфабрикатів (наприклад, на видобуванні та переробці ільменіту, поліметалів, дорогоцінних металів тощо);

– участь у проектах міжнародної кооперації з виробництва машин і приладів, їх комплектуючих, обладнання для виготовлення такої продукції;

– залучення до матеріально-технічного постачання протиепідемічних й інших карантинних заходів (транзиту і продажів оптом, насамперед за договорами, а також у роздріб медичного обладнання, комплектуючих, витратних матеріалів), у т. ч. за кошти державного і місцевих бюджетів, фондів державних позабюджетних і некомерційних;

– приналежність до ланок критичної інфраструктури (виробництво і постачання енергії та газу, забезпечення функціонування залізниць, казначейська діяльність, пошта, окремі види зв'язку, телетрансляція і радіомовлення в рамках суспільного замовлення), а також інших галузей із задоволення загальносуспільних та життєво необхідних потреб (будівництво та утримання мережі шляхів сполучення і профільних споруд, комунальне господарство, у тому числі утри-

мання прибудинкових територій; виробництво і постачання продуктів харчування, бутильованої питної води, продукції санітарно-гігієнічного призначення, їх складування і зберігання; підприємства роздрібно-торгівлі та громадського харчування, які у період надзвичайної ситуації та певних секторальних і регіональних карантинних заходів отримали дозвіл на окремі форми обслуговування споживачів – оптове, роздрібне, з правом відкриття торгових приміщень або за попереднім замовленням; банківська діяльність);

– організація дистанційованого доступу до споживчих товарів і послуг (електронна торгівля, надання відповідних посередницьких та супровідних послуг, у тому числі з комплектації та доставки замовлень фізичних і юридичних осіб).

Порівнюючи якість організації, ресурсного забезпечення та реалізації протиепідемічних заходів в економіці, сферах зайнятості та соціального захисту працюючих низки розвинутих країн світу і України, слід відзначити достатню системність тематичних вітчизняних програм, що могла б стати запорукою ефективності державної політики. Однак звичні вже причини численних прорахунків і невдач (брак фінансування, волонтаризм прийняття рішень, корумпованість механізмів розподілу коштів за цільовими програмами) призвели до незначного або взагалі незадовільного результату. Серед найхарактерніших прикладів:

– проблеми підвищення оплати праці та доплат працівникам суспільної охорони здоров'я і ланок критичної інфраструктури, удосконалення їх матеріально-технічної забезпеченості у зв'язку з перерозподілом цих коштів на будівельні програми (зокрема, дорожнього будівництва);

– процес виплати компенсацій суб'єктам господарювання в низці обслуговуючих видів діяльності в обсязі 8 тис грн у 2020 р., що було вкрай замало, зважаючи на понесені впродовж року збитки та недоотримані доходи, особливо за необґрунтованих підходів і процедури доведення права на отримання цих коштів;

– більше ніж скромний обсяг допомоги з часткового безробіття на період карантину для осіб, зареєстрованих у Державній службі зайнятості (розмір мінімальної допомоги було підвищено з 650 до 1000–1800 грн залежно від стажу безробітної особи [8]);

– невизначеність зобов'язань і процедур щодо бонусної компенсації низки послуг загальною вартістю на 1 000 грн для всього контингенту двічі вакцинованих від коронавірусу.

Незадовільна оплата праці в Україні, формальність значної частини програм стимулювання зайнятості (зокрема, розпочатої в лютому 2020 р. програми для малого бізнесу «Доступні кредити 5–7–9%» під робочою назвою «Повертайся та залишайся») негативно вплинули і на результати державних заходів щодо створення в Україні робочих місць для транскордонних трудових мігрантів, масове повернення яких відбулося в перші місяці макрорегіональних і глобальних протиепідемічних заходів. Із пом'якшенням карантинних заборон на пересування та ведення певних видів економічної діяльності в країнах-реципієнтах основна маса цих працівників знову виїхала для пошуків роботи за кордон, а масштаби транскордонної трудової міграції почали швидко зростати. Цьому суттєво посприяло відновлене активне пропагування іноземними урядо-

вими структурами та міжнародними кадровими агенціями пропозицій працевлаштування у сфері обслуговування, сільському господарстві, агропереробних ланках, будівництві, громадському транспорті, охороні здоров'я.

Загалом, оскільки сценарій падіння економіки на початку 2020 р. урядовими структурами не розглядався, а політика у сфері наповнення державного бюджету продовжує бажати кращого, то соціальні виплати, передбачені в межах надзвичайної ситуації, вже набули і надалі матимуть суттєве навантаження на державний бюджет та позабюджетні фонди соціального забезпечення. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, зокрема, втратив частину очікуваних на початку 2020 р. доходів унаслідок звільнення підприємців від сплати ЄСВ принаймні на двомісячний термін жорсткого карантину, а також призупинення діяльності або ж ліквідації широкого кола малих і середніх суб'єктів господарювання, спричинених у тому числі обмеженням споживчого попиту.

Зважаючи на стан і спеціалізацію вітчизняної економіки в міжнародному поділі праці (переважно ресурсно-сировинну та напівфабрикатну), низький авторитет країни на міжнародній арені та негативи, що спостерігаються у звичній практиці відстоювання державними структурами національних інтересів, перспективи посткризового відновлення економіки України оцінюються незадовільно, прогнози міжнародних структур щодо очікуваних темпів її зростання поступово погіршуються [11]. За оцінками посадовців ООН, наслідки пандемії спричинили глобальну рецесію, найглибшу з часів Другої світової війни, що стимулює бідність, нерівність, нестабільність, посилюючи роль кон'юнктурних чинників та інструментів у конкуренції країн і виробників на зовнішніх ринках товарів і послуг [12].

Ресурсно-сировинна й напівфабрикатна експортна орієнтація національної економіки, розвиток торгівлі й ресторанного господарства, а також спектру рекреаційних ланок на тлі руйнування широкого кола замкнених циклів виробництва (як у наукоємних високотехнологічних ланках, так і в агропереробній, харчовій, легкій промисловості) спричинили значний попит на працівників без тривалого професійного досвіду і стажу, низькокваліфіковану та некваліфіковану робочу силу. У результаті: продовжують руйнуватися мотивації вітчизняних роботодавців (держави, приватних структур, суб'єктів господарювання інших форм власності) до реалізації та поліпшення стандартів оплати праці, відтворення, життєдіяльності, інших аспектів соціального забезпечення сукупної робочої сили; формується та унормовується активний соціальний запит провладних, найбільш забезпечених і впливових верств населення на механізми швидкої та відчутної економії прямих та опосередкованих витрат на робочу силу. Серед таких тенденцій і дій:

– триваюча десятиріччями незадовільна опрацьованість та неузгодженість сукупності базових державних соціальних стандартів і гарантій;

– усунення прожиткового мінімуму як базового показника в методиках обчислення мінімальної зарплати, мінімального посадового окладу, низки соціальних виплат; використання офіційного і фактичного прожиткового мінімумів;

– поширення практик розщеплених трудових відносин, у яких функції роботодавця виконує посередницька структура, нестандартних форм зайнятості з мінімізованими соціально-трудовами гарантіями (у т. ч. застосовуваних до контингентів зайнятих, виведених за штат на великих і середніх підприємствах), безтарифних і контрактних систем оплати праці;

– останні нововведення трудового законодавства щодо так званих «нульових» трудових контрактів, оплати лише фактично відпрацьованого робочого часу, яка дозволяється в обсязі, меншому за мінімальну зарплату/мінімальний посадовий оклад, а також прав роботодавців на подовження робочого часу і тижня в умовах виробничої необхідності без збільшення оплати праці.

Яскравим побічним ефектом ресурсно-сировинної та напівфабрикатної спеціалізації незадовільно диверсифікованої економіки України, що в останні три десятиріччя послідовно втрачала матеріально-технічну базу переробних і високотехнологічних ланок, стало загострення проблеми постачання суспільної охорони здоров'я вітчизняними технікою, обладнанням, комплектуючими і витратними матеріалами, необхідними для проти-епідемічних заходів, адже навіть за наявності персоналу достатньої кваліфікації виявилось неможливим швидко і без суттєвих цільових інвестицій та організаційних зусиль відродити/започаткувати їх виробництво.

Висновки з проведеного дослідження. Порівняння досвіду соціального захисту працюючих в умовах пандемії COVID-19 в Україні та низці країн світу засвідчило як достатню системність застосованих вітчизняних обмежувальних і превентивних заходів, так і спільні риси їх потужного негативного впливу на результати і перспективи господарювання, наповнення бюджетів усіх рівнів, виконання гарантованих програм соціального забезпечення загалом, що гостро відчуватиметься і в найближчий посткризовий період. Спільною тенденцією країн світу, охоплених пандемією, стало посилення несприятливих наслідків масштабних проти-епідемічних обмежень, що проявляються у функціонуванні ланок і видів економічної діяльності (особливо послуг, які надаються і споживаються в реальному часі), мобільності робочої сили і туристичних потоків, транзиту продукції, факторами зростаючих збитків суб'єктів господарювання і бюджетів усіх рівнів від зниження платоспроможного попиту на товари і послуги на внутрішніх та зовнішніх ринках.

Зрозуміло, що у цих умовах потужність навантаження систем соціального захисту працюючих на фінансові накопичення й резерви економіки, зростання державних боргів, спричинених реалізацією тематичних компенсаційних програм для роботодавців, найманих працівників і самозайнятих, більш гостро відчувається країнами, що розвиваються, – із дефіцитом державного бюджету, незадовільною диверсифікацією господарювання та порівняно гіршими показниками ВВП, слабшими позиціями на зовнішніх ринках на додачу до вагомих зовнішніх запозичень, у т. ч. Україною.

Світовий та вітчизняний досвід поточної ситуації масштабних проти-епідемічних заходів передбачає його проєкцію на вірогідні в перспективі надзвичайні ситуації подібного рівня. Це актуалізує потреби України, державної політики і стратегій усталення та забезпечення її соціально-економічного розвитку в:

– кращому обґрунтуванню пріоритетів, орієнтирів, механізмів, інструментів збалансованого суспільно-економічного прогресу (зокрема, у рамках вироблення, узгодження, підвищення результативності стратегій розвитку власне економіки, її спеціалізації в міжнародному поділі праці, відтворення та реалізації людського і трудових ресурсного потенціалу господарювання) як ключового обов'язку держави;

– програмуванню витрат на модернізацію техніко-технологічної бази виробництва усіх форм власності; зростанню частки в національній економіці замкнених циклів виробництва; пошуків та інноваційній модернізації її реального сектору (зокрема, експорторієнтованих ланок); інноваційній та сервісно-орієнтованій диверсифікації регіональних господарських систем;

– підвищенню мінімального рівня оплати праці, безпосередньо узгодженого із соціальним прожит-

ковим мінімумом, як вагомого чинника поліпшення купівельної спроможності населення; збалансуванню попиту і пропозиції на ринку праці в рамках диверсифікації та детінізації зайнятості; реалізації адресних програм підтримки безробітних, а також активних програм стимулювання зайнятості та самозайнятості;

– оптимізації програм підтримки суб'єктів малого і середнього бізнесу, що забезпечують збереження робочих місць, за рахунок уведення на певні терміни додаткових преференцій у кредитуванні, зниження його відсоткових ставок, надання «кредитних канікул», списання частини нарахованих відсотків;

– кардинальному підвищенню ефективності довготривалої національної стратегії пом'якшення наслідків транскордонних трудових міграцій, розробленої у відповідь на системні дії країн – реципієнтів робочої сили у близькому і далекому зарубіжжі.

Список використаних джерел:

1. Водянка Л.Д., Тодорюк С.І., Тодоріко І.М. Вплив пандемії COVID-19 на стан ринку праці в Україні та світі. *Економіка та держава*. 2021. № 10. С. 74–79.
2. Зверева Л. Заходи зі збереження робочих місць під час COVID-19 в Україні та закордоном. *Закон і бізнес*. URL: https://zib.com.ua/ua/142432-zahodi_zi_zberezheniya_robochih_misc_pid_chas_sovid-19_v_ukr.html.
3. Калмиков О. Америка в боргах і без роботи: про що свідчить жахлива статистика і чи все так погано? *BBC News*. 08.05.2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52591053>.
4. Радчук О. Карантин та криза: яких змін на ринку праці очікувати українцям у 2020 році. *Слово і діло*. 31.03.2020. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/03/31/kolonka/aleksandr-radchuk/ekonomika/karantyn-ta-kryza-yakux-zmin-rynku-praczi-ochikuvaty-ukrayincyam-2020-rocz>.
5. Скаршевский В. Главной проблемой Украины становится безработица. *Страна.ua*. 01.05.2020. URL: <https://strana.ua/opinions/264681-hlavnoj-problemoj-ukrainy-stanovitsja-bezrobotitsa.html>.
6. Горбань Ю. Як пандемія COVID-19 змінила ринок праці в Україні. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3104312-ak-pandemia-covid19-zminila-rynok-praczi-v-ukraini.html>.
7. Кулицький С. Український ринок праці під впливом пандемії COVID-19: стан та оцінка перспектив розвитку. *Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ*. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4941:situatsiya-na-vitchiznyanomu-rynku-pratsi-v-umovakh-pandemiji&catid=8&Itemid=350.
8. Рибінська І. Виплати для безробітних: які максимальні нарахування допомоги з часткового безробіття. *Слово і діло*. 28.01.2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/01/28/statija/suspilstvo/vyplaty-bezrobotnyh-yaki-maksymalni-naraxuvannya-dopomohy-chastkovoho-bezrobotitya>.
9. Координатор Белого дома: США не собираются вводить локдаун, чтобы поддержать экономику. *Росбалт*. 23.11.2021. URL: <https://www.rosbalt.ru/world/2021/11/23/1932218.html>.
10. Одними из последствий пандемии коронавируса в США стали дефицит товаров и рост цен. *USA.ONE*. 21.10.2021. URL: <https://usa.one/news/odnimi-iz-posledstviy-pandemii-koronavirusa/26160>.
11. МВФ снизил на 0,3% прогноз зростання економіки України в 2021 році. *Укрінформ*. 24.11.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3356821-mvf-zniziv-na-03-prognoz-zrostanta-ekonomiki-ukraini-v-2021-roci.html>.
12. Мы имеем дело с глубочайшей рецессией со времен Второй мировой войны – Генсек ООН. *USA.ONE*. 09.11.2021. URL: <https://usa.one/news/my-imeem-delo-s-glubochayshey-recessiyey-so/36717>.

References:

1. Vodianka L.D., Todoriuk S.I., Todoriko I.M. (2021) Vplyv pandemii Covid-19 na stan rynku pratsi v Ukraini ta sviti [The Covid-19 pandemic' impact on the labor market in Ukraine and in the world]. *Ekonomika ta derzhava* [Economy and State], no. 10, pp. 74–79.
2. Zvierieva L. Zakhody zi zberezhenia robochykh mistv pid chas COVID-19 v Ukraini ta zakordonom [Jobs preservation' measures during COVID-19 in Ukraine and abroad]. *Zakon i biznes* [Law and Business]. Available at: https://zib.com.ua/ua/142432-zahodi_zi_zberezheniya_robochih_misc_pid_chas_sovid-19_v_ukr.html.
3. Kalmykov O. (2020) Ameryka v borhakh i bez roboty: pro shcho svidchyt zhakhlyva statystyka i chy vse tak pohano? [America is in debt and out of work: what do the horrible statistics show and is everything so bad]. *BBC News*. 8.05.2020. Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52591053>.
4. Radchuk O. (2020) Karantyn ta kryza: yakykh zmin na rynku pratsi ochikuvaty ukraintsiam u 2020 rotsi [Quarantine and crisis: what changes in the labor market can Ukrainians expect in 2020]. *Slovo i dilo* [Word and Deed]. 31.03.2020. Available at: <https://www.slovoidilo.ua/2020/03/31/kolonka/aleksandr-radchuk/ekonomika/karantyn-ta-kryza-yakux-zmin-rynku-praczi-ochikuvaty-ukrayincyam-2020-rocz>.
5. Skarshevskij V. (2020) Glavnoj problemoj Ukrainy stanovitsja bezrobotica [Unemployment is becoming Ukraine's main problem]. *Strana.ua* [Country.ua]. 1.05.2020. Available at: <https://strana.ua/opinions/264681-hlavnoj-problemoj-ukrainy-stanovitsja-bezrobotitsa.html>.

6. Horban Yu. (no data) Yak pandemiia COVID-19 zminyla rynek pratsi v Ukraini [How the COVID-19 pandemic has changed the labor market in Ukraine]. *Ukrinform* [Ukrinform]. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3104312-ak-pandemia-covid19-zminila-rinok-praci-v-ukraini.html>.
7. Kulytskyi S. Ukrainyskyi rynek pratsi pid vplyvom pandemii COVID-19: stan ta otsinka perspektyv rozvytku [Ukrainian labor market under the influence of the COVID-19 pandemic: status and assessment of development prospects]. *Tsentr doslidzhen sotsialnykh komunikatsii NBUV* [Center for Social Communications Research of the V.I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Available at: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4941:situatsiya-na-vitchiznyanomu-rinku-pratsi-v-umovakh-pandemiji&catid=8&Itemid=350.
8. Rybinska I. (2021) Vyplaty dlia bezrobotnykh: yaki maksimalni narakhuvannia dopomohy z chastkovoho bezrobittia [Unemployment benefits: what are the maximum accruals for partial unemployment]. *Slovo i dilo* [Word and Deed]. 28.01.2021. Available at: <https://www.slovoidilo.ua/2021/01/28/statija/suspilstvo/vyplaty-bezrobotnyx-yaki-maksimalni-naraxuvannya-dopomohy-chastkovoho-bezrobittia>.
9. Rosbalt [The Rusbalt]. (2021) Koordinator Belogo doma: SShA ne sobirayutsya vvodit' lokdaun, chtoby podderzhat' ekonomiku [White House Coordinator: US is not going to impose a lockdown to support the economy]. 23.11.2021. Available at: <https://www.rosbalt.ru/world/2021/11/23/1932218.html>.
10. USA.ONE. (2021) Odnimi iz posledstviy pandemii koronavirusa v SShA stali defitsit tovarov i rost tsen [One of the coronavirus pandemic's consequences in the United States was a shortage of goods and a rise in prices]. 21.10.2021. Available at: <https://usa.one/news/odnimi-iz-posledstviy-pandemii-koronavirusa/26160>.
11. Ukrinform [Ukrinform]. (2021) MVF znyzyv na 0,3% prohnaz zrostannia ekonomiky Ukrainy v 2021 rotsi [The IMF has lowered by 0,3% the forecast for Ukraine's economic growth in 2021]. 24.11.2021. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3356821-mvf-zniziv-na-03-prognoz-zrostanna-ekonomiki-ukraini-v-2021-roci.html>.
12. USA.ONE. (2021) My imeem delo s glubochayshey retsessiyei so vremen Vtoroy Mirovoy voyny – Gensek OON [We are dealing with the deepest recession since the Second World War – UN General Secretary]. 09.11.2021. Available at: <https://usa.one/news/my-imeem-delo-s-glubochayshey-recessiyei-so/36717>.

E-mail: bogush_lg@ukr.net